

# SZEMLE

## Nemzetiségkutatás — néprajz

**Nemzetiség — identitás. A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Újvári Zoltán közreműködésével szerkesztette Eperjessy Ernő — Krupa András. Békéscsaba — Debrecen, 1991.**

A konferencia három napjáról a Néprajzi Hírekben olvasható beszámoló az egyik szervező és szerkesztő, Eperjessy Ernő tollából. Az elemző beszámoló nem e recenzió főadata, azonban nem hagyható említés nélkül a konferencia néhány olyan jellegzetessége, amely a megjelent kötetre is hatással volt. Ezek egyike abban foglalható össze, hogy minél több és minél többféle előadás kap helyet a konferencián, annál jobb. A másik jellegzetességet az „egyensúlyelv” szó foglalhatná össze: eszerint a szervezőknek vigyázniuk kellett arra, hogy senki vélt vagy kinyilvánított érzékenységét ne sértse meg: se személyekét, se népcsoportokét, se állami szervekét, mert ezzel veszélyeztetnék — mit is? Talán a jó viszonyt, egymás udvarias és felületes elismerését vagy valami egyebet, ami mindenesetre igen fontos lehet (hiszen veszélyes). Ez a két elv háttérbe szorítja a tematikus egységek kialakítását (esetleg párhuzamosan ülésező szekciókban) éppúgy, mint az elhangzó előadások megrostálását minőségi alapon (előre elküldött kivonatok alapján). Következmény a harmadik jellegzetesség: a konferencián a rendelkezésre álló időt jóval felülmúlja a rendelkezésre álló előadások száma, tehát alig van esély vitára, reflexiókra. Ezt a csekély esélyt is a nullára csökkentette az a szervezési trükk, hogy az előadótermekben soha nem az és olyan sorrendben hangzott el, ahogyan a programban szerepelt (az ajtókra hamarjában kitett cetlik jó esetben két órára előre hűen tudatták az eseményeket); valamint a lehetetlenül gyatra tolmácsolás. Ilyenformán az előadók joggal érezhették úgy, hogy amit megírtak, az úgy jó, ahogy van (hiszen senkitől semmilyen visszajelzést nem kaphattak), a szervezők és a kötet szerkesztői pedig úgy, hogy azzal teszik a legjobb szolgálatot, ha az összegyűlt kéziratokat a lehető leggyorsabban közzéteszik. Az eddigiekhez képest ez igen sebesen meg is történt, alig több mint egy évvel elhangzásuk után az előadások egy kötetben, nyomdai kivitelben olvashatók.

Kétségtelen, hogy a számokat tekintve tiszteletet parancsol a könyv. Százöt előadás: felerészben magyarul, aztán (a nyelvek sorrendjében) németül, szlovákul, románul, angolul, szerbül, oroszul, szlovénul, lengyelül, franciául, ukránul, csehül, egy tucat nyelven. A vizsgált nemzetiségek felsorolása is hosszúra nyúlhat: a magyarországiakon (német, horvát, szlovák, román, szerb, szlovén, cigány) és a magyaron mint nemzetiségen kívül (az egy Kárpátalja kivételével) az érdeklődő olvashat a szlovákiai, lengyelországi és erdélyi németekről (szászokról), a vajdasági; csehországi, romániai szlovákokról, a bánáti bolgárokról, a litvániai lengyelekről,



a kanadai és észak-amerikai szerbekről, de még a baskírokról és üzbégekről is. Némely kutató nem a helyben élő, környezetétől elütő nemzetiségek „identitását” mutatta be, hanem olyan népcsoportokét, amelyek nemzetiségi helyzetükből anyaszojaikba telepedtek át, és kulturális különbségeik ott teremtettek számukra sajátos kisebbségi helyzetet (Bulgáriából, Romániából, Magyarországról Szlovákiába került szlovákok, Perbál környékéről Németországba került szőlőművesek). Számukat tekintve a kisebbséget képviselik a nemzetiségek kapcsolatait, egymásra hatásait lokális vagy regionális keretben bemutató előadások (Škovierová, Szabó F., Švecová, Danter I., Limbacher G.).

Az írárok tematikus sokfélesége természetes és üdvözlendő hagyománya a nemzetiségkutató konferenciáknak. Találkozhatunk azokkal a kulturális részrendszerekkel, amelyek kiváltképp alkalmasak etnikus jellemzők kifejezésére: szokáscselekvések, szokáselemek, ünnepek, játékok, viseletek, díszített textilek, a népművészet más ágai (bútorfestés, kerámia), a vallásgyakorlással összefüggő szokások és intézmények, a szöveges folklór sokféle területe, az intézmények. Ezek jól bevált tematikus sémák, nehéz kimozdulni belőlük. Némely írás láttán az a kérdés is felmerül, hány bőrt lehet lehúzni egyazon rókáról, például a Temesváron élő atyhaiak közösségéről, a bihari népmesegyűjtésről, a borsodi lengyel telepesekekről vagy a népi tréfákról. A szerzők egy másik csoportja azt a sémát követi, hogy kiválaszt egy olyan fokú általánosságot, amiről fél óra alatt ill. 3-5 oldalon csak banalitásokat lehet mondani, aztán vagy előadja ezeket (odaillő vagy odaillesztett illusztratív tények kíséretében), vagy összekacsint hallgatójával (olvasójával), hogy az idő és tér szűkösségére való tekintettel lemond a részletesebb kifejtésről, s hogy a kérdést további kutatásoknak kell tisztázniuk. Ide tartozik például Újvári Zoltán plenáris előadása („Identitás és etnikum”), amelyből megtudhatjuk, hogy „az identitás kérdése korunkban számtalan formában felmerül”, hogy „az identitással összefüggő kérdések rendkívül szövevényesek”, hogy „a vallásos hagyományok a nemzetiségi lét megőrzésének alappillérei”, vagy hogy „az államalkotó nemzet népcsoportjai a származástudatot illetően nem különülnek el. Ez csak akkor fordul elő, ha egy etnikai csoport a saját nemzetén belül önálló – az anyanemzettől eltérő – származástudattal, illetőleg történelmi tradícióval rendelkezik.” Hasonló példákat lehetne idézni „az etnikai egységek tipológiája” (Ján Botik), az „etnikus identitás, nemzeti önismeret” (Kriza Ildikó), „a hagyomány és az etnikus identitás” (Voigt Vilmos) tételeivel kapcsolatban. Ebből a csoportból üdítő olvasmányként emelkedik ki Bodó Julianna („Etnikai jelképek és identitás”), Keszeg Vilmos („Identitásváltás...”) és Václav Hubinger („Ethnicity of ethnic membership”) fejtegetése, akik valódi problémákat valódi gondolatokkal szembesítenek, és sikeresen kísérik meg empirikusan is alátámasztott fogalmaik pontos használatát érvelésük során.

Megint mások – talán saját maguk számára is bevallottan – társtalan egzotikumokkal vagy egész egyszerűen oda nem illő témákkal jelentkeztek a 4. néprajzi nemzetiségkutató konferenciára. Nem látom be, hogy a Kis-Küküllő környékének



helyneveiről (Borus János), a vajdasági szlovákok vezetékeveiről (Dudok, Daneil), a dél-alföldi szlovákság 18. századi családneveiről (Gombos János), a lórévi szerbek névadásáról (Prelić, Mladena) szóló előadások hogyan kapcsolódnak a konferencia meghirdetett címéhez. Hasonlóképp nehezen látom meg az összefüggést a nyelvészettörténeti (Parfitt, Tudor), a jogtörténeti-politológiai (Tichy, Heinz) traktátus, vagy a direkt politikai apológia (Székely András Bertalan) és a néprajzi nemzetiségkutatás között.

A tények és adatok nagyvonalú, illusztratív kezelésének ellenpólusán ott állnak azok, akik igenis belemerülnek a részletekbe. A remélt (vagy elvárható) eredménytől, a „valóság érdes felületének letapogatásától” (Clifford Geertz) eltérően viszont ez a törekvés olykor már az abszurditás határát súrolja, még ha az elősorolt tényanyag a maga nemében akár érdekesnek is tartható. Egyebek közt erre példa Kovács Endre fejtegetése „A bodzafa kultuszának kérdése a doroszlói néphagyományban” címmel, Németh Zoltánné „Néprajzi fogalmak mint a népi kultúra kifejezői a korabeli Nyíregyházán” címmel, ami valójában hevenyészett levéltári kijegyzések halmaza, de még Kotics József írása is a gömöri méz- és viaszkereskedőkről, ahol az olvasó találgathat, vajon a szemléletesen bemutatott sonkolyosok magyarok, szokákok, görögök, zsidók, moldvai románok (vagy egyebek) lehettek az idők folyamán. Kevesen vannak, akik szakcikkbe illő alaposítással rendezték el empirikus anyagukat, például a bábák interetnikus közvetítő szerepéről (Deáky Zita), a hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosságtudat összefüggéseiről (Csoma Zsigmond) vagy a Nógrád megyei németek női viseletéről és azok jelértékéről (Kapros Márta).

Hálás feladat egy konferencián a nemzetiségkutatás elért eredményeiről beszélni, hiszen ezeknek akár lexikális tömörségű előadása sokak számára lehet informatív és a hozzáértés bizonyítéka. Így olvashatunk például a magyarországi kisebbségek néprajzi kutatásáról (Eperjessy Ernő), a szerb és horvát népköltészeti hagyományok magyarországi kutatásáról a kezdetektől 1975-ig (!) (Grin Igor), a romániai szlovákokról (Rozkoš, Pavel) vagy a külföldön élő szlovákok népdalgyűjteményeiről (Sedláková, Viera). Mások inkább arra tettek kísérletet, hogy az eredményekre való tömör visszatekintés után kutatási feladatokat tűzzenek ki (maguk vagy mások számára) a romániai folklórkutatás új esélyeiről (Faragó József), a népzeneekutatásról (Almási István) vagy a népszokáskutatásról (Balázs Lajos).

Aki ért tíz-tizenkét nyelven, az kimerítőbben ismertetheti a kötetet, mint jómagam. Átvitt értelemben viszont, műfaj és beszédmód tekintetében körülbelül ugyanennyi nyelven talál írást a *Nemzetiség—identitás*-kötetben a figyelmes szemlélő. Ez a sokféleség már kevésbé megnyerő, mint a szerzők és nyelvek sokasága. Szerkesztőként még arról sem lennék meggyőződve, hogy — akár jól megírt konferencia-előadásokat változtatás nélkül érdemes-e közzétenni; de az ilyenek legalább illeszkednek saját műfajukba. A szakcikk, a (megírt vagy meg nem írt) monográfia rezüméje, a bibliográfiai felsorolás, a nyers adatközlés egyvelegében viszont igen nehéz megtalálni azokat a vezérfonalakat, amiket a konferencia



szervezői követni igyekeztek, és azokat az értékeket, amelyek ennek nyomán megszülethettek. Mindez természetesen csak részben írható a szerzők számlájára, sokkal inkább a szerkesztésére.

E tekintetben már az a megoldás is erősen megkérdőjelezhető, hogy az írások két „szekcióban” egyszerűen a szerzők betűrendjében követik egymást. Ez még azt a laza tematikus együvé tartozást is tökéletesen szétzilálja, amit a konferencia kiadott programja tartalmazott. A „szekciók” egyike 92, a másik 10 előadást tartalmaz; címük valójában ugyanazt takarja, és az előadások többsége tetszés szerint volna besorolható egyikbe vagy másikba („Identitás és népi kultúra a nemzetiségek életében” és „A nemzetiség, a kisebbség, a népcsoport, az etnikum, a népi kisebbség stb. fogalmának néprajzi szempontú megközelítése”). Hasonlóan kérdéses az, hogy az előadások azon a nyelven jelentek meg, amelyen elhangzottak, vagy amelyen a szerző kérte (ill. adta). Lehet, hogy ennek gyakorlati okai voltak, és egyszerűen nem volt elég pénz fordítók, nyelvi lektorok, gépírók, szerkesztők megfizetésére — ám e tényt (ha így van) érdekesebb bevallani, mint egy három (miért nem tizenkettő?) nyelven odabiggyesztett hétsoros utóiratban rákenni e megoldást arra, hogy „ezzel is a konferencia *eszmeiségét* szolgáljuk” (kiemelés tőlem — a német és angol megfelelőik: *Idee*, ill. *spirit*). Tisztelettel megkérdem: miben áll ezen eszmeiség? Abban, hogy mindenki kedvére előadhassa, amit óhajt, aztán lelke rajta, hogy talál-e értő fülekre? Komolyan gondolják-e a szerkesztők, hogy a nyelvek bábeli sokasága egy konferencián és egy kötetben a szótértést, a tudományos diskurzust szolgálja, és nem félnek-e attól, hogy e megoldás inkább a provincializmushoz vezet?

Alcíme szerint a kötet a konferencia előadásait tartalmazza. Azok kedvéért, akik ott voltak Békéscsabán és a programfüzetet is a kezükben tartják, nem ártott volna felvilágosítást adni arról, hogy a megjelent 105 előadás mellől miért hiányzik több mint 30 olyan, amely szerepelt a programban? Ezek közül jó pár nyilván nem hangzott el — ámde néhány elhangzott (például Gagy Józsefé, Náhodil Otakaré), ezenkívül megint csak jó pár el nem hangzott előadás helyet kapott a kötetben (például Voigt Vilmosé stb.), még olyanoktól is, akik a programban sem szerepeltek. Meglepetésekkel találkozok az olvasó a kötet végén a „személyi adattár”-ban is, ahol határozott benyomásom, hogy a „konferencia résztvevői” cím alatt egyszerűen közölték mindazok nevét és címét, akik jelentkeztek (akár ott voltak, akár nem, akár előadtak, akár nem) — többen viszont, akik ott voltak, nem szerepelnek. Mivel itt országok szerint sorakoznak a nevek, nem lett volna ildomos, ha legalább az írásoknál ott találhat az olvasó egy eligazítást legalább arról, milyen állampolgár az illető? Megint csak: minél több, annál jobb, akár azon az áron is, hogy valótlan-ságokat nyomtatunk ki. Mindehhez járul a tömördek apróbb-nagyobb szerkesztői gondatlanság (elmaradt adatközlők, heterogén jegyzetszámozás, egyetemi szemínáriumi dolgozatban is javításra szoruló szakirodalmi hivatkozások, elírt nevek, címek, sajtóhibák), amik indokoltá teszik a kérdést: mit jelentett e kötet esetében a „szerkesztés” a leadott írások betűrendbe állításán és ellenőrizetlen nyomdába adásán túl?



Két fogalom: *nemzetiség* és *identitás* áll a könyv címlapján. Mindkét fogalom elég tág ahhoz, hogy minden beleférjen, s ahhoz is, hogy meghatározásukat vagy eleve reménytelennek, vagy néhány tömör és tautologikus mondattal elintézhetőnek ítélje az előadók többsége. A kötet olvastán az a benyomásom, hogy kevesen gondoltak bele, mit is jelent(het) valójában e két fogalom, s hogy kapcsolatuknak (a kötőjelbe rejtett) miféle gazdagsága ragadható meg a tényekben. Azokban a tényekben, amelyek kiapadhatatlan bőséggel buzognak ugyan, de maguktól korántsem rendeződnek fogalmak vagy elméletek köré, hanem mintegy rájuk van aggatva egynémely elegáns utalás. Úgy érzem, hogy az „identitás” inkább csak hívószóként szolgált, melynek ürügyén ki-ki előadhatta azt, amivel éppen más összefüggésben foglalkozik. Lehetséges, hogy igazat kell adnunk Voigt Vilmos véleményének: „az identitás az *idem per idem* tudománya”, amelynek kutatása során „az azonosság betonfalába ütközik minden kérdés. Mindenki az, ami. [...] Anélkül, hogy meg tudnánk mondani, mi is a nemzetiségek identitásának lényege, azt biztosra vehetjük, hogy ez abban nyilvánul meg, ha és amikor hagyományait megtartják, ápolhatják, felmutathatják.” Nem lehetetlen, hogy a „néprajzi nemzetiségkutató konferencia” sem más, mint egy lehetőség a kulturális hagyományok ápolására, a saját etnikus identitás felmutatására. Ha ez így van, akkor a legtöbb olvasható írás más megvilágításba kerül, érthetővé válik sok szószékre vagy publicisztikába illő passzus. Ez esetben viszont — legalábbis tudományos szövegösszefüggésben — a legtöbb előadást illetően talán be kell tartani azt az utasítást, amit szegény Hubinger Václav (azon kevesek egyike, akik világnyelven adták le mondanójukat) írt előadása címodalára, s amit a szerkesztők egyöntetűen (professzori szék ide, minisztériumi főtanácsosi szék oda) főcímként szedettek: *Draft. Not to be quoted.*

Mohay Tamás

## Kísérlet a Kelet–közép–európai kisebbségek leírására

Révész, László: *Minderheitenschicksal in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie. Unter besonderer Berücksichtigung der magyarischen Minderheit (Kisebbségi sors a dunai monarchia utódállamaiban. Különös tekintettel a magyar kisebbségekre.) (= Ethnos 37. köt.)* Wien, Wilhelm Braumüller Verlag, 1990. 453.

A kelet-közép-európai kisebbségi kérdés ismert szakértője hatalmas vállalkozásra adta a fejét, amikor Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Burgenland (!) második világháború utáni kisebbségeiről, az érintett államok kisebbségpolitikájáról szóló összefoglaló munka megírásába kezdett. Ráadásul egy-egy külön fejezetben a kelet-európai (beleértve az egykori szovjet-